

Здравко Ранковић

ВАЉЕВСКО ПОЗОРИШТЕ ДРАГУТИНА КРСМАНОВИЋА

Драгутин Крсмановић, глумац и управник путујућег позоришта, једног од најбољих при крају 19. и у првих петнаестак година 20. века, рођен је у Дивцима 1866. године. Годину (али не и датум) Крсмановићевог рођења забележио је Боривоје С. Стојковић. Међутим у матичним књигама рођених, вођеним у рабровичкој цркви, није те године уписано Драгутиново рођење па се отуда са извесном резервом морамо односити према тачности податка који нам је оставио Стојковић.¹ Дивачки Крсмановићи су, пише Љубомир Павловић у "Колубари и Подгорини" (Београд 1907, 646), досељени у Првом устанку из Осата, а на почетку нашег века били су раздељени у три домаћинства.

До 1898. године, када је повео сопствену позоришну трупу, ништа не знамо о Крсмановићу, па ни то где је и у којој дружини први пут ступио на сцену. "Био је - пише Б. С. Стојковић мислећи притом на доцнији Крсмановићев глумачки рад - цењен као добар карактерни и комични глумац изразито реалистичког правца с лепим смислом за изражавање типичности у карактеризацији, досетљив у изналажењу необичних глумских појединости у игри". Стојковић га је веома ценио и као редитеља-педагога али понајвише као позоришног управника. Душану Животићу, међутим, он није остао у нарочито лепом сећању ни као глумац а ни као редитељ али је веома ценио његов организаторски рад. На дугом списку ликова које је Крсмановић тумачио је и Вуле Пупавац у Глишићевој "Подвали".

Крсмановић је, доиста, много више постигао као управник позоришта. У првим годинама свог управниковања он путује кроз Хрватску, Босну и Херцеговину, Војводину, Црну Гору. У Мостару је био 1898. и 1904, у Дубровнику 1905, на Цетињу 1899-1900. па поново 1910. Светозар Ђоровић му је 1901. године јавно пребацивао што се представљао и Србином и Хрватом, зависно од средине у којој се затекне. Кад му се 1904. године дружина растурила, Крсмановић ке извесно време провео у нишком "Синђелићу" па потом, још краће, у трупи Мише Милошевића да би већ 1905. године наставио рад са сопственим позориштем али и даље без потпуног континуитета.

Од јесени 1911. године Драгутин Крсмановић и његово позориште устаљују се у Ваљеву. Томе претходи разлаз са Душаном Топаловићем, односно иступање глумачког супружничког пара Крсмановић из те

1 На ту резервисаност упућује и чињеница да је Стојковић у својој (првој) *Историји српског позоришта 1836-1936* (Ниш 1936, стр. 237) тврдио да је Д. Крсмановић рођен у Ваљеву и да је овде "најрадије боравио".

путујуће трупе² и Драгутиново оснивање, још једанпут, сопственог позоришта, сада везаног за управников завичај. Може чак бити и то да до тада он овде никад није ни долазио са својом дружином.

"Има већ скори два месеца - писао је "Мали журнал" 15. новембра 1911. године - од како је у Ваљево дошао г. Крсмановић са својом одабраном позоришном дружином. И за ова два месеца био је у стању да задобије за себе сву овдашњу интелегентну публику једним одабраним репертоаром и одличном игром. Како чујемо намеран је бавити се стално овде у Ваљеву, које друге забаве нема; а Ваљево се пак после Београда сматра за једну од најнапреднијих вароши у Србији. Крсмановићева трупа располаже врло добрим снагама, и ужива леп глас у овдашњем грађанству. Зато мислимо да би добро урадили да ову вредну дружину потпомогну и они који су за то позвани. На првом месту Народно Позориште гардеробом и декорацијом, а Министарство просвете новчано". Три дана касније изашао је у тим новинама конкурс Крсмановићевог Ваљевског позоришта за нове чланове ("два глумца, једног доброг певача и певачицу") у коме се каже да "позориште остаје стално у Ваљеву седам месеци, а осталих пет Шабац и Подринска бања".

"Мали журнал" је о Крсмановићевом позоришту писао и 28. новембра 1911. године осврћући се на представе "Крадљивац", "Госпођа Њкс" и Сардуова "Вештица". Сарадник овог листа, потписан као и у првом чланку са "З" сматра да су стубови "овог малог али солидног позоришног ансамбла" Александар Рашковић и Вукосава Крсмановић, друга Драгутинова жена.³ Каже да су њих двоје у те три представе увек били добри ("извесним моментима превазилазили су чак границу своје моћи"). Лепих речи имао је и за игру Марије Петровић и Љубице Јовановић "која је својом дивном појавом овде све очарала".

У "Штампи" је, 20. децембра 1911. године, о овом позоришту писао, такође са похвалама, Давид С. Пијаде, песник и преводилац, тада ваљевски гимназијски професор. Поред три већ споменуте представе он има у виду и "Прву позорницу", а од добрих извођача, уз Крсмановићку и Рашковића, још и Драгутина Крсмановића. Сарадници оба листа одавали су признање Крсмановићу за одабрани репертоар.

2 *Правда*, 21. октобар 1911, 3. - Топаловићево позориште основано је 1907. године у Смедереву, радило је под именом Смедеревско позориште, а 1912. спојило се са позориштем Љубомира Рајичића Чврге па је тако образовано Цовлашћено позориште "Гундулић". Спадало је у једну од најсолиднијих позоришних трупа, али је у време разлаза са Крсмановићем било онемоћало (Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба - драма и опера*, Београд 1979, 551).

3 Вукосава је рођена 1876. у Бечу, умрла је 1914. у Јагодини. "Била је - писао је Б. С. Стојковић - једна од најбољих драмских хероина и љубавница у унутрашњости почетком XX века", у сећањима старих путујућих глумаца сачувана "као највиша уметничка вредност коју су упоређивали са великанима београдске сцене". Успешна глумица била је и прва Драгутинова жена Милка Крсмановић (Шабац, 1874 - Београд, 1948. или 1953) која је у његову трупу, и у брак, ступила 1900. године.

Најзад је у "Штампи" од 29. децембра изашла, на првој страни велика фотографија уз коју је легенда: "Ваљевско позориште г. Драг. Крсмановића".

Почетком 1912. године гостовао је у Ваљеву, у Крсмановићевој трупи, Светислав Дануловић из Народног позоришта. "Ваљевцима се пружа прилика - писале су "Вечерње новости" 2. јануара 1912. године - да неколико вечери уживају у уметничкој игри овог нашег одличног глумца".

Последњег дана фебруара Позориште је отишло у Шабац и тамо остало дуго, све до 4. јуна. Најава тог гостовања испунила је Шапчане задовољством јер су се, "после две године паузе", ужелели позоришта. Ипак је дописник "Правде" поручивао Крсмановићу да дође тамо "само у случају ако има добру трупу и одабран репертоар, иначе ће се веома рђаво провести"⁴ Крсмановић је у Шапцу прославио 25. годишњицу сопственог глумачког рада "који је, у томе не може бити спора, био врло плодан на путу наше Талије".⁵ Тако дознајемо да се овај Дивчанин отиснуо у глумце око 1887. године. За време овог гостовања Крсмановићева трупа се спомиње и као Шабачко позориште, свакако по управничковој вољи, да би на тај начин придобио тамошњу публику.⁶ Из Шапца Позориште се преселило у Зајечар.

Везивањем Драгутина Крсмановића и његове дружине за Ваљево овај град, након гашења аматерске позоришне дружине из шездесетих и седамдесетих година 19. века, поново добија своје матично позориште. Та матичност ће у пролеће 1912. бити озакоњена државном реформом путујућих позоришта којом је Крсмановићева трупа претворена у Повлашћено позориште "Стерија", један од пет таквих установљених театара. Због тога се раздобље 1911-1914. мора посматрати као једно од најзначајнијих у позоришној историји Ваљева.

Читаву деценију пре тога, 1901. године, предлагао је Бранислав Нушић доношење закона којим би се, под окриљем Народног позоришта (он му је тада био управник), основала једна глумачки јака и добро организована путујућа позоришна трупа.⁷ Та Нушићева иницијатива је оживотворена тек 1912. године, али је умногоме модификована. Тада је, наиме, од десетак постојећих образовано пет повлашћених путујућих позоришта којима су постављени управници, до тада освечено успешни и искусни позоришни руководиоци, одређени су градови у којима ће бити седишта тих позоришта и, уз то, обезбеђене

4 Шабачка хроника, *Правда*, 19. фебруар 1912, 3 - Показало се да за те резерве није било разлога. Новине су, два и по месеца касније, јавиле да је ваљевско позориште под управом Драгутина Крсмановића дало у међувремену у Шапцу и "низ врло добрих позоришних комада" чијим се извођењем грађанство "добро одазвало" омогућивши на тај начин рад "овог вредног и врло солидног позоришног друштва".

5 Писмо из Шапца, *Борба*, 7. мај 1912.

6 *Сто педесет година позоришног живота у Шапцу 1840-1990*, Београд 1990, 44.

7 Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835-1914*, Београд 1971, 618-620.

су им извесне повластице и погодности (годишње субвенције, попуст на железници). Ваљеву је припало седиште Повлашћеног позоришта "Стерија" чије су језгро чинили глумци из дружине Драгутина Крсмановића. Оно је имало да изводи своје представе по западној области тадашње Србије а за упарваника најпре је био предвиђен Светислав Динуловић али је, из нама засад нејасних разлога, та дужност ипак припала Крсмановићу.⁸ Повлашћеном позоришту "Трифковић" додељена је југоисточна обала са седиштем у Нишу, "Гундулићу" источна област са седиштем у Зајечару, "Јоакиму Вујићу" северна област са седиштем у Пожаревцу, а "Тоши Јовановићу" средишња област са седиштем у Крагујевцу.⁹

У ствари, још у пролеће 1911. године донет је закон о Народном позоришту којим се утврђују и његове обавезе према позоришном животу у читавој земљи. Годину дана касније донета су правила којима се тај налог остварује. Тада, ипак, није прецизно одређено на којим ће територијама та позоришта изводити своје представе што је понекад доводило до неспоразума и спорова. Балкански ратови су проширили територију Србије па је почетком 1914. наново утврђена расподела територија за повлашћена путујућа позоришта и притом тачно одређена места која припадају сваком од пет позоришта. Са западне Србије Позориште "Стерија" из Ваљева је усмерено на њену северну област са местима: Обреновац, Шабац, Лозница, Бања Ковиљача, Аранђеловац, Пожаревац, Смедерево, Смедеревска Паланка и Градиште. Требало је да та подела важи две године, али је све омео Први светски рат.¹⁰

Одлука о регионализацији путујућих позоришта затекла је Крсмановићеву дружину на гостовању у Шапцу. Иако је Позоришту "Стерија" припала западна област оно из Шапца одлази, 4. јуна 1912. године, сасвим на другу страну - у Зајечар, где остаје до средине септембра да би се опет вратило у Шабац, ту било до 5. маја 1913. и тек тада се преселило у Ваљево. За време балканских ратова "Стерија" је, за извесно време, прекидао рад, а неки његови чланови (Ј. Стојчевић и Д. Ђорђевић) одлазили на војне дужности.¹¹

"Правда" је објавила, 10. августа 1913. године, оглас Позоришта "Стерија" о томе да оно почиње "свој редован рад од 20. о. м." при чему

8 Према *Политици* од 2. маја 1912. за ово Позориште концесију су од Позоришног одбора заједнички добили Динуловић и Крсмановић.

9 Б. С. Стојковић, *н. д.*, 518.

10 *Исто.* - "Гундулићу" (са седиштем у Крагујевцу) припали су Јагодина, Параћин, Ђуприја, Књажевац, Зајечар и Свилајнац; "Трифковићу" (Ниш) Пирот, Бела Паланка, Лесковац, Прокупље, Власотинци; "Јоакиму Вујићу" (Крушевац) Краљево, Врњци, Чачак, Ужице, Горњи Милановац, Рибарска Бања и Соко Бања; "Тоши Јовановићу" (Битољ) Прилеп, Призрен, Велес и друга места "у споразуму са Народним позориштем у Скопљу".

11 *Српско краљевско Народно позориште - Позоришни годишњак 1912-1913*, Београд 1913, 40.

се, вероватно, мислило на почетак нове позоришне сезоне. Истовремено се оглашава заинтересованост за пријем у трупу "три добра глумца и три добре глумице" којима се нуди стална плата и притом каже да се та трупа и њен управник налазе у Ваљеву. Из средине септембра 1913. имамо оцену да се у ратовима "ова вредна дружина доста добро одржала" и да је чак "у нечем коракнула на боље: у гардероби и декорацијама" али и да би се од управника могло тражити "нешто више смисла за репертоар". Према том суду водећи глумци, Крсмановић и Стојчевић, "изврсни су само као комичари, а г-ђа Крсмановић одлична је само као наивка" па би отуда пре требало неговати комедију него драму и трагедију и пре "наше српске ствари" него преведене комаде. "Девојачка клетва" је, на пример, много боље прошла него "Кармен". Нажалост, Ваљевци су тада слабо посећивали "Стеријине" представе, а у публици највише је било радника и занатлија.¹²

Кроз позориште "Стерија" прошло је за две сезоне његовог рада бар тридесетак глумаца. Према Годишњаку Народног позоришта за сезону 1912/13. у њему су тада били: Вукосава Крсмановић, Савета Стојчевић, Мара Петровић, Анка Стефановић, Вида Бугарска, Милева Крчединац, Деса Милановић, Ленка Петровић, Ана Пантелић, Јован Стојчевић, Јован Аритонович, Благоје Биро, Душан Животић, Душан Раденковић, Милан Огњановић, Драгутин Ђорђевић и Антон Злоковић.

Један од најмлађих чланова ове трупе, Душан Животић, који је дошао код Крсмановића за време првог гостовања у Шапцу, писаће касније у својим успоменама и о времену проведену у Позоришту "Стерија". Њему су од глумаца најупечатљивије остали у сећању Јован Стојчевић, Вукосава Крсмановић и Рада Савић (за њега каже да је био "не глумац, него глумчина").¹³ У ансамблу се, према Животином сећању, поред то троје глумаца и глумица поменутих у Годишњаку Народног позоришта, још били: Драгица Илић, Софија Аритонович, Ана Лаловић, Драга Николић, Милева Маринковић, Милка Злоковић, Раде Огњановић, Јован Ковачевић, Ђура Маринковић, Љуба Лаловић, Александар Рашковић, "мали" Божица Миловановић и "стари глумац" Нинковић. Животић сведочи и о томе да су 1912-13. представе игране, поред Ваљева, и у Шапцу, Ужицу и Крушевцу (у сали "Таково") и да је Крсмановић давао глумцима "месечне плате које су се кретале од 60 (за запослене) до 120 динара". Исплаћивао их је редовно дајући им "преко месеца аконтације". О сопственом положају у трупи, у којој је остао до 8. јануара 1914. (тада, за време "Стеријиног" гостовања у Крушевцу, одлази у војску) Животић каже да је имао "лепо место" и "лепу плату" и да је "много играо и много научио". Као "Стеријине" редитеље он спомиње Олгу Илић, Крсмановића, Стојчевића, Р. Савића и себе

12 Ваљевско позориште "Стерија", *Правда*, бр. 260, 21. септембар 1913, 3.

13 Савић је, свакако, био у "Стерији" у сезони 1913/14, после српско-бугарског рата. Ђ. С. Стојковић није знао за његову припадност "Стерији".

(поставио је "Змију девојку" Ришкова на гостовању у Ужицу и то је прва његова режија). Шапчач је била Милка Злоковић мада је она играла и мање улоге.

Већ у првој сезони ваљевско Позориште "Стерија" постигло је одличан резултат: изведено је 215 вечерњих и 12 дневних представа и од улазница зарађено 27.615 динара што је, како истиче Б. С. Стојковић, "за ово време обилато". У расположивим подацима још стоји да је ово позориште имало на репертоару 41 домаће и 43 преведена драмска дела но под тим се, како изгледа, ипак мислило на дела у библиотеци коју је морало да има свако од ових позоришта.¹⁴

Те сезоне најчешће је играна "Балканска царица" краља Николе Петровића (20 пута), а затим Станковићева "Коштана" (18), "Девојачка клетва" Љубинка Петровића (14), Стеријин "Кир Јања" и Веселиновићев "Ћидо" (12), Сардуова "Мадам Сан-Жен" и Лукачиева "Риђокоса" (11), "Арвонит" краља Николе, "Свадба под револуцијом" Михаелиса и "Госпођа Икс" А. Бисона (10), "Госпођа са камелијама" Диме Сина (9), Предићева "Голгота" (8), и Сардуова "Вештица" (5). Оцењујући да је Крсмановић вешто водио ову трупу и да је њен репертоар био добро састављен Б. С. Стојковић издваја из "Стеријиног" репертоара још и Шекспировог "Отела", Сардуову "Федору", Стеријину "Покондирену тикву", Огризовићеву "Хасанагиницу", Ђоровићевог "Зулумћара", "Смрт мајке Југовића" Ива Војновића, "Сеоског лолу" Тота и Дескашева.. Животић је играо Ремона у "Госпођи Икс", Немању у истоименом комаду, Станка у "Балканској царици", Кнеза Јована у "Књегињи из Багдада", Хајдук Станка у истоименом комаду, Бајазита у "Ђурђу Бранковићу", Каварадосија у "Тоски", Армана у "Госпођи с камелијама"...¹⁵ Не знамо, бар засад, који су све комади из Стеријиног репертоара играни пред ваљевском публиком.

Због почетка Првог светског рата "Стерија" је, 1914. године у Шапцу, обуставио рад. Драгутин Крсмановић је отишао одатле у јагодину и тамо основао своје ново путујуће позориште у које је ушао и део "Стеријиних" чланова. Умро је октобра 1918. у Београду.¹⁶

Део заоставштине Драгутина Крсмановића налазио се после Првог светског рата код његових сродника у Ваљеву. Неке од позоришних комада из те збирке откупили су, почетком двадесетих година ваљевски студенти, окупљени у Сталном дилетантском позоришту "Нушић". Прем једном доцнијем сећању, то су већином биле француске комедије ("Диран и Диран", "Перишонов пут", "Пигалова улица бр. 115", "Дупла Пуница" и др.)¹⁷ Један комад из Крсмановићеве позо-

14 *Путујуће позоришне дружине у Србији до 1944. године* (зборник), Београд 1993, 55.

15 Д. Животић, *Моје успомене*, Београд 1992, 38-39.

16 Б. С. Стојковић, *н. д.*, 544.

17 Б. В. Веселиновић, *Позоришни живот у Ваљеву пре више од 50 година*, *Напред*, 26. децембар 1975, 13.

ришне библиотеке (Трифковићева "Младост Доситеја Обрадовића"), преписан руком, доспео је у београдски Музеј позоришне уметности 1988. године, међу 24 тада откупљена рукописа. Још нека од тих дела некада су припадала приручној библиотеци Крсмановићевог позоришта.¹⁸

Драгутин Крсмановић је После првог светског рата потонуо у заборав. Заборављен је у свом родном селу Дивцима и свом завичају. Не зна се ни где му је гроб. До Боривоја С. Стојковића његовим позоришним радом нису се бавили ни писци српске позоришне историје. Пола века после његове смрти није могао да га се не сети писац најцеловитије историје нашег театра, омогућивши на тај начин, и подстакавши, нови рад на употпуњавању Крсмановићеве биографије.

ВАЉЕВСКО ПОЗОРИШТЕ ДРАГУТИНА КРСМАНОВИЋА

(Резиме)

Једно од најбољих путујућих позоришта на крају 19. и почетком 20. века предводио је Драгутин Крсмановић, рођен у Дивцима 1866. године. То позориште се у јесен 1911. везало за Ваљево и од тада оно се зове Ваљевско позориште Драгутина Крсмановића. Кад је у мају 1912. установљено пет повлашћених путујућих позоришта и притом им обезбеђене извесне државне повластице и одређена седишта, Крсмановићево позориште је сврстано међу њих. Променило је име у Повлашћено позориште "Стерија", глумачки је ојачано, седиште му је остало у Ваљеву, а западна Србија одређена за простор његовог рада. Драгутин Крсмановић је умро 1918. године.

The theatre of Dragutin Krsmanović in Valjevo

(Summary)

One of the best strolling theatres at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century was led by Dragutin Krsmanović, born in Divci in 1866. That theatre connected itself to Valjevo in the autumn of 1911. and has been called The Theatre of Dragutin Krsmanović in Valjevo since then. When in May 1912. five licened strolling theatres were established gaining some state special rights and specific seats the theatre Krsmanović was ranged among them. It changed its name in Licened Theatre "Sterija", got some good actors, its headquarters remained in Valjevo, and Western Serbia was designated to be the territory of its work. Dragutin krsmanović died in 1918.

18 М. Кулаш, Допуна збирке рукописа драмских дела МГИУС, *Путујуће позоришне дружине...*, 207-210.